

Voorwoord

Zonder pardon neem ik de lezer mee naar maar liefst zeventien eilanden in de Noordzee en de Oostzee, waar kuren en onthaasten hoog in het vaandel staan. De helft van het boek is gewijd aan deze bijzondere buitenrand van Duitsland. In het tweede deel loop ik in de noordelijke helft van Duitsland in de voetsporen van zeer interessante lieden, vaak romantische schrijvers en schilders, zoals Heinrich Heine en Caspar David Friedrich. Zo stap je vanzelf de wereld binnen van maanverlichte nachten en donkere wouden. Soms volg ik het pad van een natuurgenezers als Dr. Kneipp. Dan verandert de wereld in een kuuroord.

Vaak weerklinkt alleen mijn holle voetstap, maar soms ben ik in het gewaardeerde gezelschap van een reisgenoot.

Al dwalend smokkel ik met genoeg allerlei wetenswaardigheden en herinneringen het verhaal in. Want reizen is nu eenmaal een uitstekende manier om het geheugen en de geest bij de les te houden.

Duitsland is een land om te ontdekken en te herontdekken, als een rivier die geregeld van bedding wisselt en onder de grond verdwijnt.

Maar dan.

‘Hoewel het ons echt gaat om de Duitse romantiek van de negentiende eeuw, laat de Tweede Wereldoorlog zich in deze stad niet zomaar naar de tweede plaats verdringen,’ klinkt het klaaglijk in mijn verhaal over Dresden en de schilder Caspar David Friedrich. Onder het museum waar veel van diens schilderijen hangen, bevond zich in de oor-

log een schuilkelder van de nazi's. Je kunt natuurlijk je ogen sluiten voor dergelijke feiten, maar dan loop je in Duitsland werkelijk als een blinde rond.

Soms voelde ik mij als een zalmvisser die in de rivier opeens een haai aan de haak slaat.

Voortdurend zak je in dit land door de vloer van de tijd. Dat overkomt de reiziger natuurlijk ook wel in andere landen, maar hier liggen de gruwelen van de laatste wereldoorlog nog heel dicht onder de oppervlakte. Heeft bijvoorbeeld in Sleeswijk-Holstein de landelijke sfeer van een Heimat-achtige filmserie over een dorpsdokter zich eenmaal in je hoofd genesteld, dan wordt dat knusse wereldje al snel geconfronteerd met de bikkelharte realiteit van Jodenhaat en oorlogsellende uit een recent verleden. Zelfs tijdens een zoektocht naar sporen van een gruwelijke heksenvervolging uit de zeventiende eeuw in Frankenthal, kwam ik er al gauw achter dat de plaatselijke bevolking heel wat anders verstond onder de 'hel langs de Main'.

Alleen al vanwege die historische dimensie is Duitsland een ingewikkeld land, zeker voor een impressionistisch reiziger zoals ik. Maar ook intrigerend en boeiend, haast ik mij eraan toe te voegen.

Wip snel de grens over en de ontdekkingsreis begint.

Een zee vol eilanden

Bij het woord Waddeneiland denkt een Nederlander meteen aan de boog van eilanden tussen Texel en Rottum, maar ten oosten van de Dollard zet de boog zich voort langs de Duitse en Deense kust. Hoewel namen als Baltrum, Wangerooge, Amrum, Sylt en Fanø ons minder bekend in de oren klinken, zijn deze zilte oorden eveneens uit zand en slik geboetseerd. Het aardige is dat alle Waddeneilanden, ondanks de vele gemeenschappelijke elementen, een eigen gezicht hebben.

De Halligen zijn vooral een curiosum, Sylt is een paradijs voor pat-sers. Op Föhr en Spiekeroog, en vooral op Amrum, voelde ik mij, hondstrouwe Vlielandganger, nog het meest thuis. Eilanden van ver-langen, zo noemde ik Vlieland (en Terschelling) vroeger. Mijn oudste band is met dit intieme landschap van duin, bos en strand. Een vakan-tiegebied, waar je haren licht en je lippen zout worden, waar het machtige en altijd geheimzinnige zwaailicht van de vuurtoren heerst; het geluid van fietsbanden over schelpengruis. Later kwamen de tent, de vogels op het wad, de schelpen op het strand, het eerste meisje, de gedichten van Slauerhoff. De lange zomers op kampeerterrein Stortemelk. Nog steeds is mijn tred licht als ik op Vlieland van boord stap.

Hoe zien de Duitse eilanden eruit? Waarom, zo vraag ik me af, ko-men de Duiters zo graag naar de Nederlandse eilanden en waarom hebben de meeste Nederlanders nog nooit van Juist, Wangerooge en Pellworm gehoord? Jarenlang heb ik, als een ontketende waddenhop-per, het ene na het andere Duitse eiland bezocht.

Een dagje kuren op Borkum

Op de kaart van Groningen en Oost-Friesland, die is opgehangen in de wachtkamer van de rederij, is te zien dat de meeste Duitse eilanden, net als de Nederlandse, een smalle, langgerekte vorm hebben. Borkum ziet er evenwel anders uit: het lijkt nog het meest op een boemarang of een gekromde garnaal. Een buitenkant van zand en duinen omsluit een agrarisch binnengebied van polders en kwelders.

Borkum, het meest westelijke eiland, is het grootste van de Oost-Friese eilanden. Het ligt slechts tien kilometer buiten de Nederlandse kust. De veerboot, die drie keer per dag vanuit de Groningse Eemshaven vertrekt, brengt de passagiers in vijftig minuten naar Duits grondgebied. Dat is een stuk korter dan de overtocht vanuit Harlingen naar Vlieland of Terschelling. Onder de passagiers bevinden zich veel oudere mensen. Voelen zij de magneetkracht van het kuuroord Borkum? Of weerspiegelt hun leeftijd hun sociale positie als eeuwige recreant? Aan boord storten alleen de jongeren zich op de appeltaart, de aardappelsalade en de braadworst. Het is of de kreet op de menukaart – *Seeluft macht Appetit!* – alleen tot hen gericht is. De tekst op deze kaart is in twee talen gesteld, al loopt de vertaling niet altijd even vlot; zo is ‘het zich aan boord gemoedelijk maken’ beslist geen correcte weergave van *es sich an Bord gemütlich machen*.

Tot mijn verrassing zie ik aan bakboord een golvend lijntje op de horizon, dat schijnt te zweven in het trillende licht: Rottumeroog, het minst bekende Nederlandse Waddeneilandje. Alweer jaren geleden was het voorpaginanieuws toen bekend werd dat Rijkswaterstaat geen rijshoutschermen meer op het zand zou neerzetten en er geen helm

meer wilde planten, omdat de natuur maar haar gang moest gaan. Het voorspelbare gevolg was dat de ‘wandelande’ eilandjes vanzelf in de oostelijke diepe vaargeulen zouden verdwijnen. Die redenering deugt uiteraard van geen kanten; wanneer in Nederland de natuur werkelijk haar gang zou gaan, zou Zeeland nu een moddervlakte zijn en Hilversum een badplaats.

Hendrik Toxopeus, de zoon van de laatste strandvoogd, wist door zijn bezettingsactie van Rottumeroog de aandacht op dit oostelijke waddengebied te vestigen. Journalisten lieten zich met snelle bootjes naar het actieterrein brengen en raakten ter plaatse meteen in de ban van het weidse natuurschoon. Hendrik leidde de pers rond en haalde herinneringen op aan de tijd toen het gezin Toxopeus hier nog de scepter zwaaid. Hij was ervan overtuigd dat het gebied met rijshout en helmgras behouden kon blijven. Gebeurde er niets, dan zou het eilandje weer de kale zandvlakte worden die het honderd jaar geleden was.

‘Je kunt dit stukje natuur toch niet zomaar laten verdwijnen?’ hield Toxopeus de journalisten voor. ‘Er is immers al zo weinig natuur in Nederland.’

Zo kreeg Rijkswaterstaat de zwartepiet doorgespeeld, een dienst die altijd al bezwaren had tegen de kostbare onderhoudswerkzaamheden op het zand van Rottum. Lees *Ik ben van Rottum* van Hendriks zuster Wiepke Toxopeus er maar op na, een fascinerend relaas over stormen, duinafslag, strandingen en schipbreuken, verdrongen vee, en vooral over het zware werk dat aan land en op zee verricht moest worden.

Vanaf het dek is niet te zien dat Borkum als een boemerang of een gekromde garnaal in zee ligt. De boot volgt een zanderige kustlijn, verlevendigd door eidereenden en meeuwen.

Na een wadbaai volgt het moderne havenkwartier, waar een ouderwets dieseltreintje voor verder vervoer zorgt. Het spoor leidt linea recta naar de enige plaats op het eiland, waar het grootste deel van de bevolking (6000 zielen) te vinden is. Al van verre zijn twee vuurtorens, een

watertoren en enige spitsen van kerktorens zichtbaar. De oudste vuurtoren is een somber zwart geval in een groen perkje, dat omringd wordt door witte gebouwen. Vanaf hier loopt een straat rechtstreeks naar de strandboulevard, die het dorp – op Borkum spreekt men liever van de ‘stad’ – in een halve cirkel omspant. Via een radiaal stratenpatroon, waaruit auto’s worden geweerd, staan centrum en boulevard met elkaar in contact. Op een relatief klein oppervlak is een groot aantal chique hotels, restaurants en winkels geconcentreerd.

Aan de voet van de voorname witte gebouwen die het gezicht van de boulevard bepalen, strekt zich een strand uit dat zich hier en daar tot een ware vlakte verbreedt. Glooiende betonplaten houden het vloedwater in bedwang; ook de strekdammen zijn van beton. De kleurige strandhuisjes, die er nu nog kouwelijk en onbewoond bij staan, schijnen op zomerse dagen zeer gewild te zijn.

Zowel Borkum als het buureiland Juist heeft zich ontwikkeld tot kuuroord. De *Kurverwaltung* is een machtig lichaam op het eiland, dat ook alle vvv-activiteiten onder haar hoede heeft. Niet alleen langs de strandboulevard, maar ook elders op het eiland staan grote witte gebouwen die de kwakkelende medemens graag binnen hun muren ontvangen. Wie problemen heeft met de luchtwegen of gebukt gaat onder reumatische pijnen of lijdt aan huidziekten, kan in een kliniek terecht voor een veelvoud aan therapieën. Er is keuze uit diverse baden en massages, en dat verklaart waarschijnlijk ook het grote aantal bejaarden in het straatbeeld. Uit het inwendige van de gezondheidscentra komen ze regelmatig tevoorschijn om een wandeling langs de branding te maken. Want waar het opspattende zeewater zich met de lucht vermengt, biedt zich een gratis *Inhalationskur* aan.

Het eiland beroemt zich op een *Hochseeklima*, wat inhoudt dat de lucht een hoog percentage jodium en zout bevat.

Het geloof in de heilzame werking van zeewater dateert uit de achttiende eeuw. Op advies van de artsen repte eerst de bleekzuchtige aristocratie zich naar de branding. De mensen die de tucht van regelmatig werken misten, hoopten in de woeste natuur weer krachten op te doen. Ze ontvluchtten de stad, met zijn luxe en kwalijke dampen, en

lieten zich door de golven omarmen. Aan de kust zouden de stedelingen eetlust en slaap vinden; de ontembare kracht van de zee zou hen harden. Wie zijn er immers gezonder dan vissers? Niet voor niets leven er op de Waddeneilanden zoveel krasse bejaarden!

De zee moest ook wel een heilzame werking op het lichaam hebben, want zout was toch een probaat middel tegen bederf? Toen later werd ontdekt dat er in zeewater broom en jodium zaten, werden de dokters alleen maar gesterkt in hun opvattingen. Kuurders werd aanbevolen in alle vroegte of kort voor zonsondergang een bad te nemen. Maar wie bezweet was of een volle maag had, moest niet te water gaan. Menstruerende vrouwen dienden eveneens aan de kant te blijven; hadden ze echter last had van een onregelmatige cyclus, dan dienden ze juist wel een duik in de golven te nemen. Sommige dokters waren namelijk van mening dat de regelmaat van de getijden een gunstige uitwerking had op de maandcyclus.

Zonder vrees diende je de zee in te lopen. Daarom werden in sommige badplaatsen bangelijke vrouwen door een speciale badman ondergedompeld. Op het moment dat een golf brak, duwde hij haar hoofd onder water. Het bruuske onderdompelen veroorzaakte een hevige schok, en zoals staal door vuur wordt gehard, zo zou het lichaam door kou worden gehard. Elke dag enige tientallen onderdompelingen, en dat wekenlang, zou een positieve uitwerking hebben op wie zwak van leden is en lijdt aan bloedarmoede. Op Borkum heb ik een dergelijk schouwspel nooit gezien, maar wel zag ik een ritueel dat ik ook heel goed ken van de Nederlandse Waddeneilanden: gehuld in een badjas schrijdt een oude man of vrouw op de vroege morgen of tegen de avondval naar het strand. Bij een oude vloedlijn wordt de jas achtergelaten, en vervolgens wandelt de een onverstoorbaar rechtdoor en begint dan te zwemmen, een ander schept handenvol zeewater over zich uit en gaat daarna kopje-onder. Lang duurt zo'n bad niet, hooguit tien minuten. Zeelucht is al goed voor een mens, maar het geregeld baden in zee verbetert je conditie nog meer.

In het verleden streek er elke zomer op Vlieland een Duitse kolonie neer, die het eiland beschouwde als een kuuroord. In de jaren twintig

kochten Duitsers, geïnspireerd door het gedachtegoed van een zekere dominee Paul Weber, een woning op Vlieland. Later kocht men nog vele andere huizen aan. Geleid door een positief-christelijk geloof, trachtte men de jeugd door baden, balspel en gebed lichamelijk en geestelijk weerbaar te maken. Door de Tweede Wereldoorlog kwam er een einde aan deze jaarlijkse migratie, wat echter niet betekende dat de Duitsers het eiland daarna links lieten liggen.

Rond 1800 was het niet alleen normaal een zeebad te nemen, maar ook om een flinke slok zeewater te drinken. Voordat de badgast of patiënt de zee in liep of door een helper werd ondergedompeld, moest hij of zij eerst een glas zeewater drinken, en na afloop van het bad een tweede glas.

Op Borkum bestaat die mogelijkheid nog steeds; in een kuurhal aan het strand kan wie dat wil zich aan een *Meerwassertrinkkur* wagen. Het oude idee dat zout het vlees voor bederf behoedt, is hier kennelijk nog steeds springlevend.

Op de fiets verken ik de rest van het stadje, dat een zeer moderne indruk maakt. Veel witte villa's, allemaal voorzien van een naam. Een hotel heet Kap Horn, een hele nieuwbouwbuurt Moby Dick. Een tuinhek van walviskaken herinnert aan het echte maritieme verleden van het eiland.

Aan de rand van het bewoonde gebied staat de tweede vuurtoren – deze is rood en lijkt nog het meest op een gehalveerde Brandaris.

Achter de duinen ligt een fietspad, geen schelpenpaadje, zoals op onze Waddeneilanden, maar een klinkerweggetje. Het voert door lage bosschages, naar een kliniek voor huidziekten, een vliegveld, en uiteindelijk naar de Kobbedünen, een naam die herinneringen aan Ter-schelling en Schiermonnikoog oproept.

Daar ligt op het blinkende strand zomaar een stevige bruine schelp, een noordkromp, die ik in Nederland slechts één keer eerder heb gevonden, op Schiermonnikoog, na een storm die twee dagen aanhield. Mijn dag kan niet meer stuk. Ik heb geen modderbad of bekera zeewater nodig om me op Borkum gelukkig te voelen.

De lucht van paardenmest

Het is half oktober, koud en winderig. Wij – mijn dochter en ik – kijken in het Oost-Friese kustplaatsje Norddeich naar de drommen passagiers die van de veerboot naar Juist stromen – zowel bejaarden als gezinnen met kleine kinderen, en zelfs hele schoolklassen. Meteen wordt het antwoord duidelijk op de vraag of de hotels en pensions op Juist al dicht waren of volgeboekt – het had ons namelijk de grootste moeite gekost onderdak te vinden op het eiland.

Enmaal aan boord lezen we op de menukaart een hooggestemd verhaaltje over onze bestemming. ‘Juist is anders,’ beweert de kaart. ‘Dat heeft u vast al gemerkt, want de auto mocht niet mee. Snel ergens heen gaan, lukt niet meer. In plaats daarvan rijdt u nu langzaam en ingetogen met de paardenkoets door de straten.’ Juist (spreek uit: ‘juust’), dat oorspronkelijk ‘schraal, onvruchtbaar’ betekende, wordt door de inwoners graag ‘Töwerland’ genoemd (‘zuiver’, ‘blank’), maar in de loop der jaren is de betekenis verschoven naar *zauber* en *Zauberei* (magie, toverij): Juist is kortom een tovereiland, een magisch eiland. Niet om herinneringen op te halen aan de heksen die hier in de zestiende eeuw zijn verbrand, maar om de bedwelmende schoonheid van het eigen woongebied aan te prijzen. Juist is niet alleen een *Zauberinsel*, maar ook een *Paradies zwischen Ende des Meeres und Anfang des Himmels*, en ook nog eens de ‘mooiste zandbank ter wereld’.

Het schip doet er, bij een harde oostenwind, lang over om de afstand naar het eiland te overbruggen. Geregeld draaien de motoren op volle toeren om de tegenwerkende krachten van modder, vloed en wind te overwinnen. Aangezien de vertrektijden van de veerboot af-

hankelijk zijn van het getij, wisselen die per dag. Vaak is er dagelijks niet meer dan één afvaart, wat maakt dat het geen favoriete plek is voor dagjesmensen. Voor eilanders die hun grondgebied proper en keurig netjes willen houden, is dat natuurlijk geen enkel bezwaar.

Dankzij de twee uur die we aan boord doorbrengen, hebben we alle tijd ons nader over dit bij Nederlanders nagenoeg onbekende eiland te informeren. Zo lezen we dat de 1850 Juisters jaarlijks 95 000 gasten ontvangen. Het eiland heeft het karakter van een familiebadplaats. Het valt in drie delen uiteen, waarvan het middendeel een beschermd vogelgebied is. Een fietspad voert naar het westen, naar Bill en Haak, namen die niet verwijzen naar legendarische figuren als Buffalo Bill en Kapitein Haak, maar naar kwelders en zandplaten. Een tweede fietspad voert in het oosten naar het vliegveld en weer een andere zandplaat.

Wat ons ook duidelijk wordt, is dat Juist niet alleen een kuuroord is, maar ook een eco-eiland. Om te beginnen is de auto er vervangen door de huifkar en de fiets, maar daarnaast wil men ook als ‘klimaatvriendelijk’ te boek staan. Daartoe moet de uitstoot van koolzuurgas drastisch worden verminderd, bijna 200 000 ton per jaar. Het lijkt ons erg hoog voor een regio zonder auto’s, industrie en veeteelt.

Toeristen worden opgeroepen hun steentje bij te dragen. Hoe? Door niet in bad te gaan, maar een douche te nemen van hooguit zes minuten; door de warmwaterkraan zo min mogelijk te gebruiken; door de was in de wind te laten drogen; door kip te eten in plaats van rood vlees en één keer per week een vegetarische maaltijd.

Ons lijkt een vakantieoord nu niet de meest geschikte plek om een ‘groene’ revolutie te beginnen. Alleen al door minder toeristische voorzieningen te scheppen, gaat de emissie van koolzuurgas vast ook flink omlaag.

‘Niemand is een eiland’, luidt de reclamekreet voor een roman van een zekere Sandra Lüpkes (*Nordseesommer*), die zich op Juist afspeelt. Die slogan sluit mooi aan bij het beoogde doel om het eiland gezamenlijk ‘klimaatneutraal’ te maken. Juist wil niet alleen een tovereiland zijn, maar ook een voorbeeldig ecologisch eiland.